

SJEĆANJA MORICA ROMANA

Rodjen sam u Sarajevu 1910. godine i stanovao sam do drugog svjetskog rata u Krekinoj ul.br.10 /sada Radojke Lakić/. Po zanimanju sam bio trgovački pomoćnik, a radio sam u Veletrgovini tekstila Cezar i Mosko Danon u Sarajevu.

Poslije okupacije u aprilu 1941. kada me je ustaška policija počela tjerati na prisilni rad, tražio sam mogućnost da bježim iz grada i bio sam uspjeao da sa ženom pobjegnem u Split. Pošto mi je drugarica bila u drugom stanju, na navaljivanje njene i moje majke, vratili smo se u augustu u Sarajevu, da se ovdje porodi. Na dan 9. septembra 1941. oko 11^h noću upale su ustaše u stan u Krekinoj /gdje je moja majka stanovala/ i odveli su nas sve, tj. oca Salamona, majku Esteru, drugaricu moju i neudatu sestru Rifku. Svi smo skupa sa velikom grupom Jevreja bili odvedeni vozom u Kruščicu kod Travnika. To je bila tek prva grupa masovnog odvođenja u logor. U Kruščici smo bili oko 15 dana. Jevrejska opština iz Sarajeva nam je slala hranu, najprije paketima, a onda i u kazanima skuhanu. Ali, ustaše su sve što je bilo bolje oduzimale, a nama su dale već pokvaren grah, ili krompir. Ustaše su nas mučile i oduzele su nam bolje stvari. Kažnjavali su nas za malenkosti, a jednom su na nastupu strijeljali i mladoga Asta /zeta Samokovlije/. Osim ovog Jevrejina, umrla je u Kruščici i stara Tartučeva žena koja je i dovedena u nosilima, jer je bila uzeta /šlagirana/.

Onda su bili veliki praznici /Nova godina i Dugi dan/, pa su mnogi stariji Jevreji ponijeli i molitvenike; bio je s nama i rabin ham Moše Nisim Papo. U jednoj baraci, gdje smo bili zatvoreni svi Jevreji - Sarajlije skupa, improvizovana je bogomolja. Kada su to ustaše primjetile, uletjele su za vrijeme same molitve. Mlatili su stare ljude i istjerali ih sve van barake.

U tom logoru, kada smo došli, zatekli smo oko 400 srpskih žena i djece iz Opuzena i okoline. Jedne noći su te žene i djecu pobili i zakopali ih sve u zajedničkoj jami u samom logoru. Neke su naše žene bile počele /pokušale/ u krugu logora ponešto i da kuhaju za malu djecu, najviše čaj sa keksom, ali čim su ustaše to primjetile, rastjerale su žene barbarski i potrnuli su vatre. Od jela smo dobijali po malo krompira u supi i pokvaren pasulj bez

hljeba. Za logornika smo bili izabrali pok. Hajima S. Danitija, trgovca iz Sarajeva. Bilo je nas Jevreja u Krušćici preko hiljadu. Poslije petnaest dana odvezli su nas mladje u Jasenovac, u logor 3 C. Žene i djecu, sa starijim muškarcima, su poslije nekoliko dana odvezli u Krapje, gdje su stariji odmah bili pobijeni, većinom zaklani, jer je Luburić bio naredio, da se za likvidaciju istih ne smiju trošiti meci! Žene i djeca su poslije bili odvedeni u Lobargrad. Neki su onda govorili, da su odvezeni u logor Aušvic /Poljska/. Zagrebačka Židovska općina je imala i neku vezu sa tim ženama dok su bile u Lobargradu.

U logoru Jasenovac 3 C kasnije su neki od nas bili rasporedjeni po profesijama i kondiciji u razne radione. Do tada smo radili na tzv. "Nasipu smrti" na Savi. Tu nam je bio logornik neki Klajn iz Vinkovaca i Bruno Diamantštajn, koji je kasnije umro u logoru od tifusa. Komandant logora Jasenovac tada je bio zloglasni Ljubo Miloš. Pri dolasku u logor ustaše su nam sve oduzele. Mnogi su plakali za diplomama i drugim stvarima, kao što su ključevi stana i druge uspomene, slike i sl. Mene i Papu Sasona, direktora "Putova", bili su odredili da budemo posilni u Ustaškom taboru u samome selu Jasenovcu /ribali smo podove, cijepali drva, čistili čizme itd./. Tu su bila još 4 Jevrejina i to: električar ing. Levi iz Mostara, Katan i još dva šofera, kao i nas dvojica. Spavali smo u jednoj sobi tabora, imali smo nešto bolju hranu i cigarete. Komandant Jasenovačkog logora je tada bio ustaški nadporučnik Skočibušić. Osim njega su bili slijedeći ustaški časnici: Jurje Manojlović iz Sibenika, braća Matkovići, pop Majstorović, Ljubo Miloš, Maričić i još neki mladji.

Na jednom nastupu u januaru 1942. Ljubo Miloš je tražio krojače, obučare, inženjere i tehničare. Ja sam se prijavio da sam krojač, pri čemu mi je pomogao Isidor Papo, krojač iz Sarajeva. Ljubo Miloš je prijetio da će svakoga strijeljati ako se lažno prijavi kao zanatlija, profesionalac ili tehničar. Kada su jednom došli Kvaternik i Luburić u logor, doznao sam od jednog ustaše, Alagića, da u logoru ne smije biti više od 1.000 logoraša. Sve ostalo, što je preko jedne hiljade treba jednostavno likvidirati. Prvenstveno su ubijali slabije. Zbog toga sam ja reškirao i prijavio se kao krojač. U Jasenovcu su tada bila tri logora: Kožara, Ciglan i logor 3 C. Poslije su nas prebacili u Ciglanu. Jednom prilikom me je jedan ustaša bacio u podrum zato što sam pušio. U podrumu je bilo zatvoreno još desetak Jevreja. U toku noći Ljubo Miloš i još dvojica ustaša izveli su jednog po jednog zatočenika i odveli su ih do Zvonare. Tu su ubijeni /maljem po glavi/ Iso Gaon, sin glavnog blagajnika Opštine, Buki Altarac Čoso /brat Sapače/ i još neki. Dok su ovo izvodili, pok. Rafo Romano i ja uspjeli smo da pobjegnemo iz podruma, čuli smo jaukavanje odvedenih, pa smo se sakrili u nekoj šupi do svanuća. Zatim smo se pomiješali sa ostalim zatočenicima /nije bilo

nikakve evidencije, ni brojeva zatočenika/.

Poslije par dana na nastupu je bilo određeno, da se pripreme svi prijavljeni obrtničari za odlazak u logor Stara Gradiška. Bojali smo se, da će to biti neka varka i da će nas odvesti na likvidaciju, ali smo se ipak prijavili i otišli smo nas oko 200 transportima, neki pješke pod jakom stražom, a neki vozom, u Gradišku. Ondje smo bili odmah rasporedjeni po radionama: krojačkoj, obučarskoj, limarskoj, stolarskoj i šoferskoj. Od poznatih zatočenika u Gradiški smo zatekli: dra Kunortija, dra Perića, ing. Emerika Bluma i ing. Mišu Danona /sada general-majora/. Ovi su inženjeri rukovodili praonom ustaškog rublja, mlinom za mljevenje kukuruza i drugim tehničkim poslovima. U pekari je bio Buki Montiljo - Hasid. Ja sam bio samo nekoliko dana u krojačnici kod pok. Pape-Čići. Onda su tražili zatočenika za čišćenje prostorija ustaških časnika, pa sam rasporedjen kod ustaškog blagajnika Stipe Šarića iz Bos. Grahova. Tu sam bio od februara sve do decembra 1942. god., kada sam u dogovoru sa Mišom Danonom uspio da pobjegnem s njime i sa pok. Salomonom Katanom, vodoinstalaterom iz Sarajeva.

KAKO SMO POBJEGLI

Dogovorili smo se da idemo demontirati neki motor blizu Bos. Gradiške za potrebe logora. Pošto je ing. Mišo Danon izlazio više puta iz logora u pratnji ustaše sa pismenom dozvolom upravnika radione Nemeta, mi smo vješto jednu prijašnju takvu dozvolu za izlazak iz logora iskoristili i prepravili smo datum. Tražili smo ustašu pratioca koji nas je pratio preko Save. Kada smo prešli rijeku i došli u Bos. Gradišku, rekli smo mu da je taj motor u napuštenom mlinu kraj same Gradiške. To je ustaši bilo sumnjivo i tražio je da se vratimo nazad. Bila je magla i mi se nekako sporazumjesmo uvjeravajući ustašu, da je taj mlin odmah tu preko ceste. Po dogovorenom znaku, čim smo prešli na drugu stranu, pok. Katan je malo zastao da zašnira cipelu, i u tom momentu, se zaletjeo straga na ustašu i udario ga snažno čekićem po glavi. Ustaša se počeo teturati, a ja sam se zaletjeo, izvukao sakrivenu kamu /koju mi je u logoru izradio Buki Kamhi za 10 cigareta/ i udario ustašu tačno u vrat pod grlom. Mišo Danon mu je ot-sjekao remen i oduzeo pušku. Bacili smo ga zatim u jedan žbun, pušku na jednu, a zatvarač na drugu stranu i dali smo se u bijeg prema Kozari.

Pošto je bila jaka magla, a mi smo bili zbunjeni i uzbudjeni, odjednom smo se našli na cesti iz Gradiške za Banja Luku, kojom su prolazili transporti. Brzo smo pobjegli suprotnim pravcem prema Srpcu. Taj teren mi je bio donekle poznat, jer sam kao trgovački putnik do rata tuda putovao. Bježali smo prema Vrbasu, a bili smo veoma žedni i gladni, kao i prljavi i poderani. Kad smo ugledali neku usamljenu kuću, jedan od nas je oprezno ušao i upitao sta-

ru ženu, ima li žita za prodaju. U toj kući je bilo, međutim, nekoliko Nijemaca, koji su odvodili Srbe iz stanova. Kad smo ih ugledali, počeli smo bježati dalje prema Vrbasu izbjegavajući svaki dalji kontakt sa stanovništvom. Kraj sela Razboja vidjeli smo ustaške kamione, koji su vozili seljake - Srbe. Bila je skoro noć, a primjetili smo, da za nama idu ustaše sa psima tragačima i pomislili smo, da je to potjera za nama iz logora. Na veliku našu sreću, kod sela Bajinci došli smo do rijeke i našli smo čamac privezan uz obalu Vrbasa. Odbili smo dvije daske sa ograde i otplivali smo u čameu pustivši ga da ide niz vodu i prešli smo jedva veslajući daskama na drugu obalu. Do svađuća smo bili već u šumi, gdje smo sačekali, da se razdani. Bili smo mokri, ali se nismo usudili, da se skinemo i sušimo odjeću. Malo smo sa žiletima ostrugali brade i onda smo oprezno šumom išli i stigli do sela Nožička, kako smo to kasnije doznali.

Pošto sam ja bio posilni ustaškog blagajnika Šarića, prije bjekstva sam uzeo nekoliko formulara i pečate blagajne, pa smo napravili sebi isprave, kao da smo trgovci žitom. Iz opreza smo onda ušli u jednu seljačku kuću, gdje smo zatekli neku staricu i upitali smo je da li ima domaćin žita na prodaju. Odgovorila je: "Nemamo ništa, sve su nam ustaše odnijele". Pitali smo je onda, koja je sada vlast u selu, pa nam reče, da je u selu četnička vojska sa komandantom Bundalom /iz Banja Luke/, a da čekaju svaki dan, da će doći Narodna vojska partizana. Kad nam je rekla, da je cijelo selo srpsko, onda smo i mi njoj rekli ko smo i odakle dolazimo, odnosno bježimo. Starica je na to počela plakati i jaukati pitajući nas za svoje u logoru. Uputila nas je onda seoskom knezu, koji nas je nahranio i htjeo nas je odvesti četničkom štabu. Morali smo ići s njime, a za nama je pošla čitava grupa žena i djece. Na putu je naišao nama u susret jedan stariji četnik i upitao je kneza kuda nas vodi. Kada mu je knez rekao, da smo odbjegli logoraši, četnik se malo zamisli i reče mu, da nas nipošto ne povede štabu Bundala, jer da ovaj ima sporazum sa Nijemcima. Zamolili smo i mi kneza, da nas za živu glavu ne odvede četničkom vodji Bundalu. Knez je udovoljio našoj molbi i savjetu starijeg četnika, pa nam je pokazao put prema Srpcu. Prešli smo rijeku Vrbanju i došli smo u četnički sektor komandanta Forkape /Prnjavorskog sektora/. Taj četnički komandant nije imao sporazum sa Nijemcima i prihvatio nas je. Ing. Mišu Danona je odredio, da se brine za održavanje mlina pri mljevenju žita. Katana su odredili za opravak oružja, a mene za snabdijevanje četničke vojske. Dao nam je posebnu sobu, u kojoj smo se nastanili i hranili smo se iz njihove intendanture. Kad su mještani doznali za nas, počeli su nam i oni donositi hranu, odjeću i druge potrebe. Dolazili su nam četnici i raspitivali se kod nas šta pišu novine.

Bili smo tamo samo 15 dana. Onda je došla Na-

rodna vojska, Prvi bataljon I proleTERSke brigade i u našu sobu je iznenada upao komandant bataljona Božo Božović. Zatekao je u našoj sobi još šest četnika sa nama trojicom. Ovaj komandant je bio već obaviješten, da smo mi pobjegli iz logora St. Gradiška i naredio nam je, da razoružamo četnike i da podjemo s njima do četničkog štaba, koji je onda postao partizanski, pošto je cijeli taj bataljon prešao partizanima.

Odmah slijedećeg jutra je bio pokret. Sa većinom naroda i sa partizanima pod komandom Koče Popovića smo dalje pošli, a skoro je počela već treća ofanziva fašista, u kojoj smo i mi imali vatreno krštenje. Tako smo ostali u NOV do kraja rata.

U Sarajevu, 14. novembra 1971.

Moric S. Romano /Roma/